

НАПОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
за ослобођење и уједињење

Перо Слијепчевић и сарадници

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Преснимљено са издања:
НАПОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

Обрадио Перо Слијепчевић • и сардници: Владимир Ђоровић •
Васиљ Поповић – Ристо Јеремић – Мирко Максимовић •
Никола Стојановић • Шћепан Грђић • Ђоко Перин •
Гојко Круљ – Срђа Ђокић – Хамза Хумо
Издање Обласног одбора Народне одбране у Сарајеву, 1929
Штампарија „Просвета“, Сарајево

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2017.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије и
Град Нови Сад – Градска управа за културу

НАПОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

ОБРАДИО: Перо Слијепчевић
И САРАДНИЦИ: Владимир Ђоровић,
Васиљ Поповић, Ристо Јеремић,
Мирко Максимовић, Никола Стојановић,
Шћепан Грђић, Ђоко Перин, Гојко Круљ,
Срђа Ђокић, Хамза Хумо

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

ПРЕДГОВОР ОВОМ ИЗДАЊУ

Актуелност важног дела Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење је велика и посебно има симболичку вредност у годишњици обележавања читавог века од судбоносног Великог рата. Приређивач Перо Слијепчевић је заједно са великим именима науке свога времена Владимиром Ђоровићем, Васиљем Поповићем, Ристом Јеремићем, Николом Стојановићем, Шћепаном Грђићем, те Мирком Максимовићем, Хамзом Хумом, Срђом Ђокићем и Ђоком Перином, написао дело чија порука и у данашњем времену има за Србе у Босни и Херцеговини посебну вредност. Идеја да се у Босни и Херцеговини чува и негује Светосавски култ, баштини српска идеја, да је историјско наслеђе уткано у постојање Срба на целом простору покрајина које су претрајавале и у Османској и у Аустроугарској империји, била је утемељена у генерацијама српских елита које су стварале политичке услове за национално ослобођење и уједињење. Аутори не поричу повезаност Срба, Хрвата и муслимана у Босни и Херцеговини, они је истичу у позитивном смислу, наглашавајући чињеницу која је данас посебно битна – Срби у Босни и Херцеговини нису били у националној експанзији на рачун других народа. Напротив. У сваком моменту, српске политичке и црквене елите биле су спремне за сарадњу и заједнички рад када је било у питању национално питање, посебно током аустроугарске окупације Босне и Херцеговине. Иако су много постигли током Велике источне кризе и много изгубили на Берлинском конгресу, Срби су спремно и вољно пружили руку сарадње муслиманима приликом устанка у Херцеговини 1882. године. Таквих примера било је много.

Калајев режим (1882–1903) који је у Босну и Херцеговину донео појачани национални раздор суптилном политиком стварања бошњачке нације, језика, и грба, имао је у основи експанзију Аустро-Угарске, а не крајњи бољитак и, како је често наглашавано, цивилизацијску мисију. Калајева политика *Zavadi ya vladaј*, о којој је и сам отворено писао, када су у питању Срби и Хрвати дала је резултате. Како је писао у свом програмском тексту Угарска на граници Запада и Истока, експанзија Двојне монархије под формом цивилизацијске мисије била је један од главних постулата његове политике у Босни и Херцеговини. У поменуто политику искрено је веровао и изразито упорно спроводио. Русофобија коју је детаљно заговарао у делу Русија на Истоку (1885), наглашавајући да се руска експанзија на Истоку мора спречити и зауставити и да се на место утицаја Русије међу словенским народима мора успоставити утицај Монархије Хабзбурга, дограђена је Србофобијом која ће постати исходиште његове политике у Босни и Херцеговини. Калајево политичко наслеђе у погледу србофобије у Босни и Херцеговини посебно је добило на политичкој актуелности у периоду распада социјалистичке Југославије.

Српска национална мисао у Босни и Херцеговини током XIX века била је у значајном успону. Од Првог српског устанка када се јављају идеје о повезивању са Карађорђевом Србијом, преко устанака Луке Вукаловића 1852–1862, Устанка у Посавини 1858, јача и гради се култ српских држава Србије и Црне Горе и преко мреже српских повереника из Београда и са Цетиња сазрева идеја о националном уједињењу. Велика источна криза и Устанци 1875–1878. дали су повода да се очекује коначно збацивање турске власти. Ипак политика великих сила довела је до разочарања међу Србима у Босни и Херцеговини, који пружају и оружани отпор окупацији. Нова варница планула је у Херцеговини 1882, али су поново велике силе упозориле Србију и Црну Гору да се не мешају. Уследила је борба за Црквено-школску аутономију која је потрајала две деценије (1886–1905). Покренули су је Срби у Мостару. Профилишу се српски политички и интелектуални центри у Мостару, Сарајеву, Тузли и Бањој Луци. Покрећу се први часо-

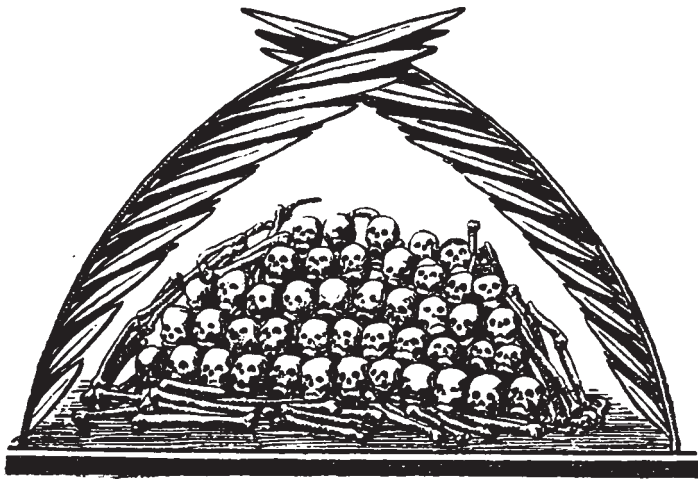
писи, прва удружења, а окупља се најпре трговачка елита (предвођена Јефтановићима, затим Шола, Шантић, Радовић, Ђоровић) која ће упорном борбом у Цариграду и Бечу постићи да Срби у Босни и Херцеговини добију аутономију налик Србима из Угарске и Хрватске. Помоћ је стигла од јужно-угарских Срба и угледног Емила Гавриле који је осмишљавао и дефинисао Меморандуме који су били темељ борбе за црквено-школску аутономију. Оснивање Просвјете 1902. године даје пун замах српском књижевном животу. Имена знаменитих Јована Дучића, Алексе Шантића, Светозара и Владимира Ђоровића, Петра Кочића, Јевта Дедијера, Владислава Скарића сведоче о до тада невиђеном замаху и утицају српске националне мисли. Наглашен је утицај мостарске Зоре, потом и листова Српска ријеч, Народ и Отаџбина. Утицај чувене Босанске виле био је немерљив. Крај XIX и почетак XX века донео је Србима у Босни и Херцеговини јак национални импулс са идејом ширења српске идеје, историје и књижевности као својеврсног облика отпора аустроугарској окупацији. Никола Стојановић, Урош Круљ и Васиљ Грђић све више се профилишу као ново јако крило националне политике у освит Анексије.

Омладина се пак оределила и за револуционарније методе. Жерајићеви хици на генерала Маријана Варешанина управитеља Босне и Херцеговине из 1910. били су весник нових политичких потреса. Победи Србије и Црне Горе у Балканским ратовима (1912–1913) пробудиле су наду да ће се ипак срушити власт Монархије. Тензија коју је Двојна монархија подизала свакодневно и позивала на рат против Србије, имала је значајног одјека у Сарајеву, Мостару, Бањој Луци, Требињу, Приједору, Зворнику, Бијељини. Млада Босна ће после Анексије Босне и Херцеговине (1908) профилисати политичку борбу ван Босанског сабора, показујући европској јавности да Босна и Херцеговина нису колонизоване области које је једноставно запосела Аустро-Угарска. Владимир Гађинов, идеолог Младе Босне, одушевљено пише о идејама слободе и равноправности. Атентат Гаврила Принципа, Видовдана 1914, стога није терористички акт безумног убице, већ смели чин

младог човека који је истински веровао да су идеали слободе, рушења колонијалног система и боље праведније будућности, заиста реални и могући.

Велики рат је донео Србима у Босни и Херцеговини страдање. Антисрпске демонстрације под патронатом власти почеле су одмах после атентата. Интернирања, хапшења, убиства цивила, терор над недужнима, конструисани Велеиздајнички процеси део су ратне политике коју је спроводила Аустро-Угарска на сопственој територији против својих грађана. Крај рата донео је дуго очекивано ослобођење и уједињење са Србијом на првом месту. Југословенско уједињење било је у другом плану. Напори Срба из Босне и Херцеговине да прихвате нову државу као своју, да прихвате идеју интегралног југословенства, да покажу да се ране из рата могу зацелити пруженом руком нису наишле на разумевање. Страхоте и погроми над Србима током Другог светског рата и геноцидне НДХ остали су урезани у трајно памћење и сећање. Ипак државно диктирање заборава и негирање учињеног довели су до новог страдања 1992–1995. Данас поново под пресијом и тензијом, у страху да се не изгуби створено мора се одржавати сећање на српске елите које су генерацијама радиле на стварању српске идеје, Светосавског култа и чувања националног идентитета Срба у Босни и Херцеговини. Стога је актуелност овог важног дела данас симболички присутна. Потребно је не поновити грешке заборава, да се ни трагична прошлост не би стално понављала.

Горан Васин
септембар 2017.

*Гомила Лубања
једног дела повешаних мученика у Требињу 1914
(по фотографији, приликом свечане сахране иза Ослобођења)*

НАПОР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

ОБРАДИО ПЕРО СЛИЈЕПЧЕВИЋ ❀ И
САРАДНИЦИ: ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ ❀
ЗАСИЉ ПОПОВИЋ - РИСТО ЈЕРЕМИЋ - МИРКО
МАКСИМОВИЋ ❀ НИКОЛА СТОЈАНОВИЋ ❀
ШЂЕПАН ГРБИЋ ❀ БОКО ПЕРИН ❀ ГОЈКО
КРУЉ - СРЂА ЂОКИЋ - ХАМЗА ХУМО ❀ ❀

ИЗДАЊЕ ОБЛАСНОГ ОДБОРА НАРОДНЕ
ОДБРАНЕ У САРАЈЕВУ 1929 ❀ ❀ ❀

Предговор

Задатак књиге. У последње време учестале су књиге са колективним приказима појединих наших покрајина. То је корисно, јер ни данас, десет година по Уједињењу, не можемо рећи да се међусобно довољно познајемо.

Хтели бисмо, колико се може, дати стваран и прегледан приказ о томе шта је и колико је Босна и Херцеговина допринела Ослобођењу и Уједињењу, и како је изгледао њен ослободилачки покрет на пољима политичком, просветном, економском. Упоредити уложене напоре са сметњама и резултатима; упоредити менталитете и тактике узастопних генерација босанских од 1878 до 1908—1918 и 1928; и означити идејне везе тих покрета и оних у суседним нашим областима, чији је утицај био увек жив. И најзад поставити питање, на основи тих чињеница, да ли Босна и Херцеговина данас игра ону улогу у нашем народу какву је некад играла? Где је утицај који је имала, удружена с Далмацијом, у часу Ослобођења? Да ли се моћно и напорно започете бразде народних организација и акција настављају после Ослобођења у ритму какав би требало очекивати, или се запиње, и где, и зашто? Да ли држава посвећује овим областима ону пажњу колико изискује њихова расна важност, њихов централни одбранбени положај, и општи интерес народни?

Улога Босне и Херцеговине. О Босни, као и свему другом, разилазе се мишљења. Од ње се очекивало много уочи Ратова. Има идеалиста којима се учинило да она није испунила све наде; а још их је више којима изгледа да је она подбацила после Ослобођења. — Други опет величају Босну, па јој дају нарочиту улогу и данас у југословенском питању. Ови други

идеалисти позивају се при томе на карактер народњачки Босне и Херцеговине, на њезин централни положај у држави, као и на то да је њезино становништво неразмрсиво измешано, те чини језгро југословенског мозаика, миниатуру наше државе. Од споредне је важности, мисле ти људи, да Босна и Херцеговина административно више не постоји као јединица, па чак не постоји ни у практичној свести многих њених људи. Јер су остале, ипак, нагомилане енергије и традиције њених културних центара, извесне навике, и нарочито проблем интерконфесионалне и племенске сарадње у сваком срезу.

У низу чланака што следе у овој књизи даће се индиректно и деломично одговор на та компликована питања, без хвале и без прекора: Приказаће се стање какво нам изгледа да је, и образложити зашто је тако.

Неће можда бити на одмет изнети овде неколико синтетичких мисли о босанско-херцеговачким напорима и могућностима, као увод.

Јест Босна и Херцеговина у расном погледу један од најчистијих делова нашег народа. Тај народњачки основ види се у лепоти језика, у његову столетноме гајењу кроз књижевност, чак и муслиманску, и верску католичку; види се у народњачком карактеру не само богумилске него популарне франчевачке организације, да не говоримо о православној цркви која тамо ево и данас води борбу за што већом ингеренцијом народа против јаче централизације клерикалне. Босна и Херцеговина су кошница народне музике, која је поред македонске најлепша; оне су матица најлепших народних песама љубавних као и јуначких, оне су расадник народних насеља одавно до данас, порекло многих породица које су се истакле по суседним областима. Па и сами турски режим у Босни добио је неко нарочито обележје, тако да се њени потурчењаци никад нису идентификовали с правим Турцима, иако су у масама примали турско име, по вери. Један од најјачих адута којима се ова област може да поноси то је широка свест о цело-

купном народу, мимо уске границе и интересе своје области, код јачих вођа и код већине њеног становништва, што се посведочило у ратним иницијативама и солидарностима.

Напори и препреке. Све су то јаки докази о народњачкој снази целе Босне и Херцеговине. Али од народњаштва, које је урођено као ствар расе, па до национализма, који је ствар свесно повезане организације и покрета, има један корак. Чинећи тај корак, Босна и Херцеговина сто пута је показала јунаштво без успеха. Огромни лични напори појединаца и група остајали су без адекватног резултата. Па су увек били разочарани они који мере вредност људи по њиховим успесима. Национализам Босне и Херцеговине, као целине, остао је пун парадокса од старина до данас. На заједничкој расној основи створане су у свести њена становништва опречне политичке тежње које су се међусобно паралисале и крхале. Никада босанске снаге нису успеле да се повежу у један сноп ни да заједнички груну једним правцем.

Томе је цео низ узрока. Желимо подвући да су ти узроци неслоге били апсолутно неизбежни.

Шта је могло да окупи Босанце и Херцеговце у једну фалангу? Ни идеја босанске државе, ни јединствена верски-културна оријентација, ни саобраћајно-економски интерес живота. Судбоносна гранична линија између Истока и Запада пала је посред босанских брда, изгубила се у њима, испреметала. Босна је постала крвавом крајином, са менталитетом крајишника а не земље матице. Делове су јој повремено захватале хрватска и српска држава, а преко њих онда њихови освајачи. Врхбосански државотворац није имао среће да утврди своју државну мисао код народа, јер опкољен свуда јачим суседима, није могао, као његов рашки друг, дебуширати из својих брда, завладати јаким саобраћајним линијама, заокруглити земљу до једне географске и привредне целине. Шта је Босна без Приморја!

Не успевши да слије своје снаге ни на морску обалу, ни на Саву, без и једне лаке саобраћајне линије која би везала њен унутарњи саобраћај, издељена горским венцима на разне климе и начине живота, Босна затим није стигла да довољно нивелише своје становништво ни психолошки, и врло је велика разлика у менталитету од Требиња до бањалучке Крајине.

Врхбосански државотворац имао је своју црквену политику као и Гргур Нински и Свети Сава, али није успео дати превагу једној државној цркви над другима. Најудаљенија од Рима и Цариграда, без мешавине грчког и латинског живља, босанска црква имала је више народњачки карактер него њене сестре у Србији и Хрватској, али је та црква, бранитељица државне слободе, срушена. И политичка и културна историја Босне то је једна вечита дефанзива, без оних крила, без хоризоната, све већих амбиција, градитељске страсти, и уметничког укуса, што је све Немањићу долазило победама, походима, офанзивом. Из те дуге дефанзиве развио се са временом онај менталитет босанске »тврде главе«, она идеја аутономаштва, коју су после наследили босански бегови. Разасути сваки у своју жупу, отпорни према свему споља, бесни и непокорни, без видика, а здрави, они су једини чували мисао старог босанства против Истока и Запада и бранили извесну самоуправност Босне и Херцеговине. Узалуд. Јер нису могли бити духовне вође једне земље они који су оставили њену веру и узели веру азијског освајача. Противно од те властеле, народ се у већини дефинитивно определио за српску и латинску цркву. У силним сеобама добива у Босни и Херцеговини превагу становништво из старе државе Немањића, доносећи националну мисао чисто српску, шта више велико-српску, т. ј. мисао уједињења свих Срба, пошто су старе границе порушили Турци. То је био нови слободарски покрет, сасвим опречан ономе аутономашком, он је био и редентистички. Аустрија се до јуче тужила на велико-српску пропаганду у Босни и Хер-

цеговини. Стварно, она је постојала али већ од оних првих векова под Турцима, по сили историје, и није дошла порукама ни шапатам, него с песмом бегунаца и плотунима хајдука.

И тако је земаљска традиција још више прекинута, и заборављена као мало која у свету. Банове и краљеве, и све тешке борбе, и самог великога Твртка, однео је заборав пре него су дали инспирације иједном песнику доцнијих поколења, па за нову Босну не значе савршено ништа. Кад је Аустрија у новије време покушала да окупи Босанце и Херцеговце идејом подгрејане босанске народности, то је изазвало одвратност.

Старо аутономаштво које су, у новој верско-просветној оријентацији, бранили босански бегови, и нова иредентистичка мисао српска, а затим и хрватска, ухватиле су се одмах у коштац и међусобно паралисале. У чланцима који следе, нарочито у првome, види се колико су видног и првокласног учешћа имали Босанци и Херцеговци у општенародним српским бунама против Турака, већ од 16-ог века, не заостајући иницијативом за Србијом и Црном Гором. Ова иредентистичка струја задахнута идејом Немањића, нашла је своје присташе и у католичком делу народа. Она је очигледно била јача од оне друге, аутономашке, и само су криви социјални моменти што је није могла апсорбовати.

Градашчевић, змај од Босне, долазио је у борби против султана до Косова и корио љуто кнеза Милоша што неће да му се придружи; као што се Ризванбеговић грлио с Владиком Радом; осећали су они заједницу расе, али да приме погледе српских кнежева на свет, да напусте средњевековне феудалне привилегије, изједначе се с рајом, то нису могли учинити без силе, као што није могла ни једна аристократија да попусти демосу. Тај непремостиви јаз јављао се сваки час и кад би се покушало нешто заједнички да ради, па чак и уочи Ослобођења, кад је процес национализације Муслимана био јачи и савез Срба и Муслимана против владе изгледао готов.

С друге стране Беч, у који су се Хрвати из Хрватске и после разочарања, по невољи уздали ослобођењу од Мађара, почео је давати своја обећања и католицима у Босни. Објективан посматрач разумеће сасвим босанске Хрвате да су, осећајући све живље духовне везе са једноверном браћом Далмације и Хрватске, почели да се оријентишу према Тесару према пиемонтешкој улози Хрватске. Језуити, вековни помагачи Беча, унели су онда мржњу и верско слепило. И дошла је једна велика Сила европска да смете природни ток развоја и пресече револуционарну акцију најјачег дела народа својом сплеткарском и окупаторском политиком.

Издељеност која је већ постојала у Босни, Аустрија је хтела да потенцира до краја, кад није успела са босанством. — Али су приспели млади интелектуалци од све три вере, да раде, манифестују, штрајкују и најзад бацају бомбе сарајевским улицама, заверенички збратимљени идејом југословенског уједињења и зван Аустрије.

Са таквих унутарњих парадокса и спољашњих тешкоћа, а не с помањкања прегалаштва или жеље за слободом, Босна и Херцеговина стигле су да се ослободе тек цело столеће после Србије и Црне Горе! Због таког стања ствари ниједан босански покрет није могао, до коначног обрачуна, да окупи под заставу све три вере, него, како када, једва по две, изузимајући појединце у омладини и у добровољачкој и политичкој акцији Светског Рата.

Највећи, најживљи део народа, и са великим борбеним српским залеђем, Срби су били природни носиоци ослободилачких покрета у Босни и Херцеговина — али без оне бројчане већине у земљи која би била доминантна. Пуни епског одушевљења, васпитани традицијом, а притешњени унутарњим и спољашњим тешкоћама, они су давали све што је човек кадар: примере највећег пожртвовања и, у последње време, заиста дивну способност организације. У такој атмосфери, несразмерност резултата са уложеним жртвама, сукоб појединих поносних

духова са хаотичном мешавином маса, дали су терен за оне горко усамљеничке акције атентатора. Да се право разуме гест Жерајића, Јукића, Принципа и другова, треба знати да та атентаторска акција није престајала у Босни и Херцеговини од пропасти слободе. Атентатори су били и хајдуци. Њихова је зимска база била Бока, а после смрти Баја Пивљанина Морача. Другима удбински котари. То су они појединци који су чували да не поклекне дух народни и да се не упусти у опасне компромисе. Необично је карактеристична она реч Риста Радуловића: И најбоља аустријска влада у Босни за нас је непријатељска влада! Или. реч оног муслимана: Мудри сте, доста радите, али вала вас ето не волимо да нас и позлатите! — Аустрија је Босну експлоатисала као колонију, али је веома велика била и њезина акција цивилизаторска, законодавна. Ми то данас објективно признајемо; онда, у слободарској мржњи хтели смо да видимо само оно прво, а не ово друго. У колико би када већи постао број оних који почињу да се мире са стањем, у толико је силовитији бивао протест оних који мира не ће без слободе.

Бунтовници су своју ствар везали за Београд и за Цетиње, за цео народ. Волели су чувати националну солидарност, држати се чврсто оне једне идеје, него гледати на локални споразум с муслиманима. И није случај, што онај херцеговачки изасланик већ почетком 19 века говори руском цару о потреби уједињења свих Јужних Словена.

Тим широко унитаристичким схватањем посведочили су Босанци и Херцеговци своју расну народњачку снагу. У часу Анексије свакоме је постало јасно да је босанско питање кључ целог југословенског проблема и да се решава само с њиме заједно. То широко схватање, бар српско, имали су већ стари устаници.

То иредентистичко расположење осећало се и после Ослобођења и Уједињења. Од свих покрајина у нашој Народној Скупштини сигурно је Босна иступала са најмање егоизма. Забринута за српство

односно за хрватство, она је најмање тражила за себе. И ту долазимо опет до једног босанског парадокса. У свакоме углу наћи ћете групу Босанаца и Херцеговаца који се жале да им држава посвећује мало пажње, док се они сами још увек снебивају да то и захтевају са довољно енергије и слоге. У томе се види да се Босна и Херцеговина последња ослободила, и да још, у масама бар, добро не схвата демократију, која значи слободну утакмицу братских снага, а не милост.

Само, значило би одвећ идеалисати Босанца и Херцеговца кад би се прећутао и онај тип његових вођа који, уплашен за српство или хрватство, снебива се заступати локалне потребе свога краја, али уме да обештети себе лично. То је противни пол од оних поносних аскета и јунака какви су били Кочић, Радловић, фра Јукић и стотине других.

Колико Босна и Херцеговина даје држави и прима од ње.

Босна и Херцеговина дају данас држави своје најважније продукте: дуван, метале, со, и своје шумско благо, које износи 38% целокупне површине. Да не говоримо о живој народној снази која се разлива по северу и југу државе, и чија је физичка и морална страна од највећих. Једно мирно, одано, и доста здраво становништво чији је криминал међу најмањим у држави. А шта прима од државе? После ослобођења кметова, које је дошло са општим ослобођењем, све што је учинила држава за Босну и Херцеговину сасвим је несразмерно. Нигде данас нису школе ређе, нигде на приватну иницијативу остављен толики терет народног просвећавања. Неписменост највећа. Организаторски напори Просвете, Напретка и Гајрета срећне су појаве, за пример и другима, али су у Босни знак и невоље колико и подузетности. Финансијска политика Босну је највише запустила, а саобраћајна исто тако. И необично ће бити погледати мапу Југословенске докле год кроз ову средишњу област не само државе него и народа не пролази ниједна главна артерија саобраћаја, која би

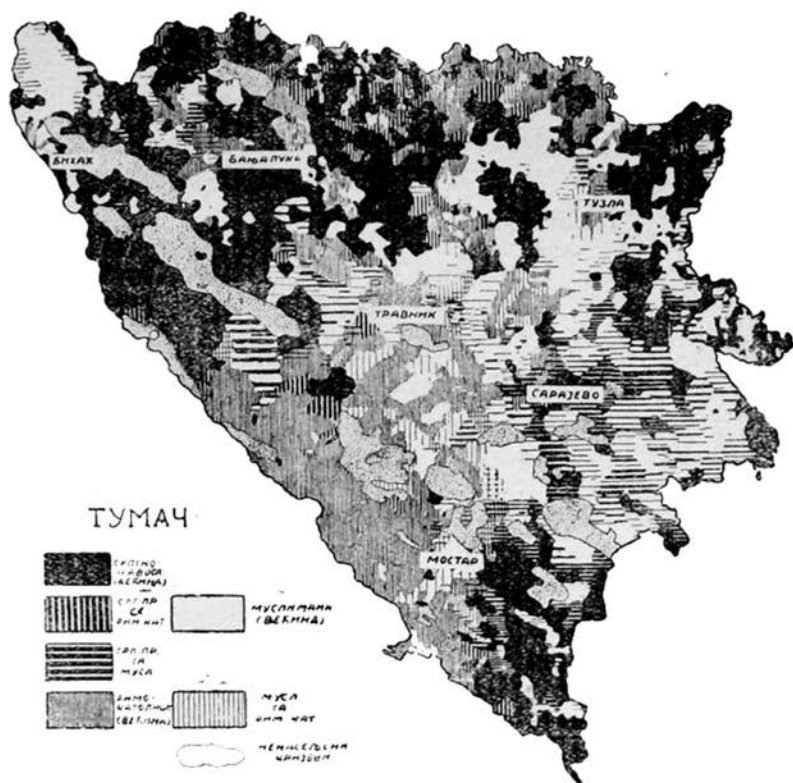
везала Панонију и престоницу с морем. Пословична фраза да су Босна и Херцеговина пасивне земље на терету државе показује се сада већ као летећа неистина, и поред свега онога што оне дају заједници; док пасивност херцеговачке области долази услед монопола, те већ тим намеће држави једну већу обавезу.

Тешка криза која је притисла босанско-херцеговачке вароши има много узрока, економских, административних, психолошких. Али изискује озбиљну бригу, јер је погодила центре који су у националном животу играли важну улогу.

И поред свих тешкоћа, у целини говорећи, стандард живота у Босни дигао се после Ослобођења, нарочито на селу, јер се село ослободило агалука, обрадило осим тога многе дотле пуне површине, те је производња земље много већа него пре Рата.

И са снагама недовољно координираним, па и опречним, Босна и Херцеговина увек су чувале живу свест народну. У Великом Рату за Ослобођење помогле су слободним краљевинама нашим више него и једна друга област. Њихова страдања и жртве ту су веће и крвавије биле него и у једној другој области осим Србије и Црне Горе. Уза сву разлику вере и племена, постоји ту и чува се трајни контакт, она обична животна сарадња тих вера и племена, која се не може расећи; а то значи један добар ослонац кроза све кризе народног јединства. Кад се те локалне снаге још боље смире и координирају, оне ће боље доћи до израза. Главна линија државне политике, ако треба постављати и у теорији такве линије, не може ићи кроз периферије него кроз центре државе. И југословенска државна вештина, која ће се за дуго састојати у задовољењу и зближавању разноликости, има данас свој пробни камен у Босни и Херцеговини, без обзира на то какве су данас или какве ће бити сутра административне границе у тим крајевима.

Перо Слијепчевић

Карта насеља у Босни и Херцеговини по верама

По статистици од 1910 било је у Б. и Х. свега 1,898.041 становника (37'06 на км²).

Од тога је било православних	825.418 (43'49%)
муслимана	612.137 (32'25%)
римо-католика	434.061 (22'87%)
јевреја	11.868 (0'62%)
осталих	14.560 (0'77%)

Православни су имали већину у 27 срезова, муслимани у 16, католици у 12.

Странаца је било у Б. и Х., те године, 58.414 или 3'09%.

Национални развој Босне и Херцеговине у прошлости (до 1875. године)

*Централни по-
ложај, народна
свесћ и њене
сметње.*

Од неколико наших српско-хрватских средњевековних покрајинских држава само су две биле дужега даха и са трајнијом обимношћу. То су Рашка и Босна. Оне су то имале да захвале у првом реду свом географском положају. Налазећи се у средини области насељених нашим племенима, Босна и Рашка, обе у зачетку са чисто планинским исходиштем које је, по потреби, било и врло погодно уточиште, могле су да се са извесном поступношћу развијају у свима правцима, ширећи лагано свој круг акције, и дајући својој експанзији више карактер прибирања снага него завојевања. Перифериски делови једног народа, као и перифериске области, не могу бити језгра једне велике државе. С тога је појмљиво, што Зета или далматинска Хрватска нису могле никад окупити под своју власт сва народна племена, или су то чиниле само привремено, у изузетно повољним приликама. Над тим приморским државама Рашка и Босна имале су још једну предност, а та је била у том, што је њихово главно становништво, оно које је одлучивало о судбини државе, припадало само једном, и то нашем племену. У Зети и Далмацији, зна се, било је много туђег елемента, и то елемента који је једним делом по култури стајао изнад српско-хрватских господара и њихових саплеменика. Рашка је у овом погледу била у још бољем положају од Босне. Њихово становништво било је, истина, једног племена, али у Босни није било исте вере. У Средњем Веку, међу-

тим, верски је елеменат био много пута важнији од племенског; први је, за дуго као једини, представљао један свестан систем, имао своју организацију и тражио безуветно опредељивање за једну припадност; док је други елеменат био, иако јак и од утицаја, са мање свесно развијених и изражених манифестација. Ради те верске поцепаности и криза, које су изазивали заоштрени верски односи, Босна за дуго није могла да развије своју пуну вредност и да потпуно искористи свој важни положај у средшћу српско-хрватског народа.

Босна је била земља најизукрштанијих утицаја и интереса. У њој се укрштао Исток са Западом, Цариград са Римом, православље са католичанством. Са севера је притискала моћна мађарска држава, која је већ 1102. лишила Хрватску државне самосталности; с Приморја је долазио утицај млетачко-талијанске културе и њезиних политичких и економских амбиција; са истока је деловала рашка држава. Најопаснији је био утицај Мађара. Њихова је тежња била јасна: они су хтели да Босну имају као сигурно подручје своје интересне сфере и босанске банове као вазале своје круне. Да појачају елементе свог утицаја они су нарочито и систематски ширили католичанство, и тим, природно, често долазили у сукоб са већином становништва, које је припадало богумилској секти и православљу. Вера, коју су проповедали с крсташким војнама у Босни и Хуму, и коју је препоручивао и штитио туђинац, није могла да не изазове реакцију у тим земљама. Народни отпор био је врло јак и упоран, и изражавао се свесно. Према туђинцу збијали су се у редове »прави Бошњани«, »добри Бошњани«, како су сами себе звали, а према новој вери бранили су своју, коју су сматрали правом апостолском, »крстјанском«, својом »босанском црквом« и вером. У натуравању католичанства, с којим је упоредо ишла мађарска превласт, босански људи су гледали угрожавање личне и државне слободе; тако су схватили ствар и неки владари и помагали су народни отпор. Верска борба

добила је карактер политички ; и у колико је с једне стране сметала хомогености босанске државне заједнице, у толико је, на другој страни, помогла развијању националне индивидуалности. У Босни и Хуму сва домаћа хијерархија има чисто народне називе («дед«, «гост«, «стројник«), а сва главнија црквена лица носе и задржавају народна имена за разлику од календарских и светитељских, која превлађују и у рашкој и у далматинској, тј. источној и западној цркви. Сав народ, и краљевска канцеларија, одржавају народни језик и народно писмо, и не подлежу утицају црквене латинштине. У хрватској држави, где је постојао сукоб између романског градског и сеоског словенског пука, борба није имала толико противности, нити је трајала сувише дуго: прво с тога, што су оба елемента, и романски и хрватски, припадала ипак истој вери ; а друго с тога, што је с губитком самосталности био појачан утицај моћног клера и мађарског двора као врховног господара. У Рашкој је, захваљујући мудрој организацији Савиној, успело, да се доведу у склад интереси цркве и државне заједнице. Босна је, међутим, ову верску борбу издржавала неколика века ; противности између припадника разних вероисповести и ориентација добиле су понекад оштрину двају душманских табора ; и те противности довеле су, на крају крајева, добрим делом и до државног расула.

С друге стране, та противност између народног и туђинског, између оног што је какво-такво било своје и оног што је, ма и у знаку нечег више светског, било натурано са стране, довела је до све јачег развијања тежње за слободним и самосталним животом. Босна се никад није мирила с тим, да буде покоран и несумњиво поуздан мађарски вазал. Од XIII века, од борбенога бана Нинослава, против кога се крећу крсташки походи, кадгод се босанским владарима дала прилика да ослабе везе с Мађарима, или да их после потпуно одбаце, они су то радо чинили. То се знало и на мађарском двору и на папској курији. С тога се у њиховим актима Босна

често назива »земљом трња«, »шикарком пуном гуја«, а њен бунтовни народ »перфидним« и »неверним«.

Као сви народи с племенском организацијом, наши људи, првих векова своје прошлости, нису имали ширих веза и схватања, и све су своје комбинације, пријатељске и непријатељске, изводили само с непосредним племенским суседима. Постепено, с развијањем државног живота и природних државних граница до Дрине, Саве, Сане и Цетине, почело је и шире појимање државног задатка Босне. Прва етапа босанских владалачких амбиција била је, да се око основне врхбосанске жупе групише што већи број других географских јединица, које јој гравитирају, а које су дотле, у најранија времена јужнословенске историје, припадале с времена на време српским и хрватским владарима, као и сама Врхбосна. Кад је,

*Твршков покушај
уједињења.*

у првој половини XIV века, под Стеваном II Котроманићем, босанска држава била потпуно стабилизована, могло се прећи на нове и веће комбинације. Њих изводи Твртко I. Син једне хрватске књегиње, из племена Шубића, а унук кћери краља Драгутина, он је у крви носио своју велику синтезу српско-хрватског јединства. То је био владалац најширих политичких потеза у целом нашем Средњем Веку. Увиђајући географски значај Босне у средишту српско-хрватских насеља, он долази на мисао да од ње створи јак државни стожер, око кога ће привући и Србе с истока и Хрвате са запада. Год. 1377. он се, као унук Драгутинов, крунише у Милешеву за краља Срба и Босне; а 1390. он постаје, уз то, још и краљ Хрватске и Далмације. То је први краљ Срба и Хрвата; он даје прво решење једне у истини здраве политичке концепције, да Срби и Хрвати као у ствари један народ образују заједничку државу, која би расно хомогена омогућила бољи развој наше народне енергије. Може се рећи, да ми у његову комбинацију уносимо много наших данашњих схватања и да су, у суштини, Тврткови планови били више конкретни и без свих ових перспектива. Међутим, историја,

коликогод проучава појединце и њихове мотиве и рад са микроскопском критичношћу, никад није сигурна да их је могла све пронаћи и разглобити, нарочито за тако далеке периоде, о којима су вести врло оскудне. Овде, међутим, постоје дела и чињенице, и ма да им не знамо све мотиве, ми им осећамо сав значај. Да код Твртка не можемо и не смемо претпостављати само случајне мотиве и инспирације, нагони нас још један његов велики потез. То је стварање једне врсте интимног савеза између Босне, Србије и Бугарске. Твртко је, вероватно, случајно постао зет бугарског цара Срацимира и тако ушао с њим у везе; али је савез са кнезом Лазаром склопио свесно, одржавао га искрено у врло тешким и опасним временима, од сукоба са Николом Алтомановићем и присталицама мађарског краља Сигисмунда и његове таште до славне косовске погибије, где је уз витезове кнеза честитог страдао и читав један босански одред. У нашој старијој историји нема савеза који је толико трајао, као савез између Твртка и кнеза Лазара, иако се по Твртковим амбицијама на српски престо могло претпостављати, да ће односи између њих постати затровани. Кад до тог није дошло, значи да је код обојице владара било доиста праве државничке мудрости; и дубљег гледања на своје владарске дужности у часовима кад с југа надире моћна турска најезда, а на северу се имају да пречисте рачуни са мађарским господарима и суседима, чија је власт и сувише притискала.

Твртково дело умрло је с њим заједно, као и Душанова царевина. Њихови наследници нису имали снаге да подрже створено; оно је било и сувише велико за слабије људе. Твртково и Душаново дело било је везано, у битности, за њихове крупне личности, које су биле мозак земље. После њих, дотле мање-више засењене, избијају споредне личности; настаје брза и местимично катастрофална децентрализација; развијају се прохтеви малих. У таквим приликама губи се основна државна, спајајућа и све обухватајућа мисао, а бујају интереси и тежње поје-

динаца. Твртко хоће да Босна обухвати и Србе и Хрвате, а Степан Вукчић издваја Херцеговину из босанске целине; Деспот Ђурађ грца да нађе савезника, да колико-толико обнови и ојача Србију, а Црнојевићи издвајају неколико својих убогих села. Док босански краљ, предосећајући катастрофу, тражи да се споји са Србијом, да би уједињени имали више изгледа за отпор, њихови се кнезови и војводе нуде Турцима. Док пропада целина, мали гледају да уграбе што више за се, не осећајући да ће и они сами брзо постати плен моћнијег. Таква оскудица државничке увиђавности и безобзирно лично искоришћавање тешких времена по правилу је општа појава декадентског морала и јавља се у часовима пред расулом. Она није само босанска појава; у Босни је она само, у XV веку, најречитије дошла до израза. Србија је дала своје величанствено Косово, читаву једну светачку легенду о умирању за небеско царство и за спас народне државе; Босна је пропала без иједног дела, које би светлило као пример већег схватања дужности према отаџбини. У њој је била изгубљена вера да се може одржати сама; и док се двор, са једним делом властеле и народа, давао под заштиту папе и Мађара, дотле су други, огорчени вековним борбама с Мађарима, поздрављали и позивали Турке као неку врсту избавитеља.

Живот под Турцима донео је
Долазак Турака. крупне промене за цео наш народ.

Елементи, похлепни на власт и утицај, издвајали су се из народних редова, а феудални средњевековни систем замењен је донекле новијим и више демократским установама. Власт у народу добија свештенство као најобразованији и као најбоље организовани елемент у земљи. С његовом влашћу врши се стварно уједињавање нашег народа. Све до турског освајања босанска црква није имала уже везе са црквом у Србији; организација Св. Саве, зна се, није могла бити проширена на Босну, јер је Босна политички била ван састава рашке државе. С турским освајањем, са влашћу охридске цркве, и